

RELIGIEUZE GRENZEN AAN DE VRIJHEID VAN MENINGSUITING De Deense spotprenten voor de Nederlandse rechter

Maurits Berger*

Muslims in Nederland ervaren de stroom van kritiek op de islam regelmatig als beledigend. De critici menen daarentegen dat de huidige omstandigheden nopen tot een 'hard' debat over moslims en islam, en rechtvaardigen zich met de vrijheid van meningsuiting. De ophef rondom de Deense spotprenten wakkerde de discussie hierover weer aan. Hier zal worden nagegaan welke overwegingen voor de Nederlandse rechter een rol zouden spelen indien hij moest oordelen over de spotprenten.

1 Inleiding

Muslims namen aanstoot aan de aperte beledigingen van Theo van Gogh, maar waren woedend over de spotprenten van de profeet Mohammed in een Deens dagblad. Dat gold niet alleen voor moslims in de Arabische wereld – hoewel daar vooral sprake was van een politiek gearrangeerde volkswoede¹ – maar ook voor moslims in west-Europa. Daar was de boze reactie voor het grote publiek echter niet altijd waarneembaar, al was het maar omdat demonstraties en rellen uitbleven.

Afgezien van de verontwaardiging was er vooral ook sprake van onbegrip en verbazing van moslimzijde over het gebrek aan besef bij hun niet-islamitische medeburgers over het beledigende karakter van de spotprenten. En over het feit dat het leek alsof niets gedaan kon worden aan die belediging omdat de spotprenten werden verdedigd met de vrijheid van meningsuiting. Een jonge Marokkaanse student tijdens een bijeenkomst in Amsterdam verwoordde het als volgt: 'Ik word gearresteerd als ik een agent beledig, ik word opgesloten als ik de koningin beledig, maar ik moet niet zeuren als men mijn profeet beledigt.' Dezelfde gedachtegang leidde bij de Organisatie van de Islamitische Conferentie tot de oproep om het beledigen van de profeet Mohammed gelijk te stellen aan antisemitisme en majesteitsschennis.²

Klopt het wat deze jongeman beweert? Worden wij in Nederland geacht veel meer te verdragen als het gaat om religieuze beledigingen dan bij willekeurige andere beledigingen? Laten wij de Nederlandse rechtspraak er eens op nalezen, en bezien hoe het de spotprenten zou vergaan voor de Nederlandse rechter.

■ Dr. mr. M.S. Berger is als *senior fellow* verbonden aan Instituut Clingendael. Onlangs verscheen van hem *Sharia. Islam tussen recht en politiek*, Boom 2006.

1 Het was bijvoorbeeld opvallend dat in een strikt seculier land als Syrië, een politiestaat waar officieel een samenscholingsverbod geldt, een groep demonstranten zonder problemen de Deense ambassade in brand konden steken.

2 De OIC werd daarin overigens gesteund door secretaris-generaal van de VN Kofi Annan en EU-buitenlandcoördinator Javier Solana.

2 Belediging³

De eerste vraag die wij ons moeten stellen is: wat is belediging? Of, juist: wie of wat is bepalend om te spreken van een belediging of lastering? Gaat het om de intentie van degene die zich uit, of juist de gevoelens van de ontvangende partij? Of moet het zo zijn dat degene die, zonder de intentie te hebben om te beledigen dan wel te lasteren of smalen, zich rekenschap *had moeten geven* dat zijn boodschap wel zo zou overkomen?

Toegepast op de spotprenten kunnen wij vaststellen dat (gelovige) moslims zonder meer beledigd waren, maar lijkt het onwaarschijnlijk dat er bij de tekenaars een intentie tot belediging bestond. Satire, spot, humor, scherpe humor zelfs – maar ook de intentie om te beschimpen of beledigen? Dat is moeilijk te zeggen, zeker bij provocatieve humor als spotprenten. De volgende vraag is dan of de tekenaars hadden kunnen of moeten weten dat hun prenten als beledigend opgevat zouden worden? Zeer waarschijnlijk wel: de aanleiding van de spotprenten was immers de onwil onder een aantal Deense tekenaars om een boek over de profeet Mohammed te illustreren omdat men wist dat het afbeelden van de profeet in de islam niet is toegestaan en absoluut *not done* is in de moslimwereld, ongeacht of men nu gelovig is of niet. Een Deense krant heeft vervolgens een prijsvraag uitgeschreven voor de beste spotprent over de profeet Mohammed. Maar is deze wetenschap, namelijk dat men zich doelbewust van een middel bediende – het maken van een afbeelding, en bovendien een spottende afbeelding, van de profeet Mohammed – waarvan men weet dat dat krenkend is voor moslims, voldoende om te spreken van belediging in de zin van de Nederlandse wet?

In de Nederlandse wet wordt onderscheid gemaakt tussen belediging van de religie zelf en belediging van een geloofsgemeenschap. Bij belediging van de religie zelf ('smalende godslastering'⁴) is de intentie van degene die beledigt doorslaggevend. Dat werd vastgesteld in het geruchtmakende 'Ezelsproces' tegen de schrijver Gerard van het Reve, die op bloemrijke wijze had beschreven hoe God in de gedaante van een ezel anaal geslachtsverkeer had met de auteur.⁵ Ondanks het beledigende en grievende karakter van deze voorstelling bevestigde de Hoge Raad de uitspraak van het Hof dat niet was gebleken dat Van het Reve had *bedoeld* 'God te beschimpen of te honen dan wel op enigerlei wijze uitingen te geven aan verachting van God.'⁶

Bij het beledigen van groep mensen vanwege onder meer hun ras, godsdienst of seksuele geaardheid⁷ is daarentegen de intentie van degene die beledigt niet relevant, maar is de

3 De meest uitgebreide analyse van de belediging in het strafrecht vindt men in A.L.J.M. Janssens, *Strafbare belediging* (diss. Groningen), Universiteit van Groningen 1998.

4 Zie het toenmalige art. 147 lid 1 WvSr: 'Hij die zich in het openbaar, mondeling of bij geschrift of bij afbeelding, door smalende Godslasteringen op voor godsdienstige gevoelens krenkende wijze uitlaat wordt gestraft met een gevangenisstraf van drie maanden of een geldboete van 240 gulden.'

5 Zie voor zowel de tekstpassages als alle juridische uitspraken en commentaren daaromtrent: *De God van mijn tante*, Amsterdam: De Arbeiderspers 1968.

6 HR 2 april 1968, nr. 64339 en Hof Amsterdam 31 oktober 1967. Van het Reve heeft zelf voor het Hof zijn pleidooi gevoerd, waarin hij zijn geloofsleven en religieuze opvattingen uiteen zet.

7 Art. 137c lid 1 WvSr: 'Hij die zich in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, opzettelijk beledigend uitlaat over een groep mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging, hun hetero- of homoseksuele gerichtheid of hun lichamelijke, psychische of verstandelijke handicap, wordt gestraft met gevangenisstraf van

belediging afhankelijk van de aard van de uitlating. Dat werd vastgesteld in de strafzaak tegen het evangelistische echtpaar Goeree dat in hun blaadje Evan had geschreven dat de joden de holocaust aan zichzelf te danken zouden hebben omdat zij Jezus hadden afgewezen.⁸ In het civiele recht geldt, door middel van de onrechtmatige daad, een soortgelijke benadering: uitlatingen kunnen beledigend zijn omdat zij strijdig zijn met 'de verantwoordelijkheid voor de wet'⁹ of doordat de woordkeuze 'ontoelaatbaar'¹⁰ dan wel 'nodeloos grievend'¹¹ zou zijn.

Naast de intenties en kennis van betrokken partijen is er nog een derde benadering ten aanzien van de belediging van religieuze gevoelens, namelijk dat religie een dusdanig sacraal karakter wordt toegekend dat aantasting daarvan op zichzelf al een belediging vormt. Dat was bijvoorbeeld het geval met de Egyptische professor Nasr Abu Zeid, die door de Egyptische Hoge Raad in 1996 tot afvallige werd verklaard omdat hij in zijn wetenschappelijk werk vraagtekens geplaatst zou hebben bij diverse islamitische dogma's.¹²

Een dergelijke situatie is in Nederland echter niet voorstelbaar. Daar is het bestrijden van zowel de eigen als andermans religie toegestaan, maar wordt de grens getrokken bij het beledigen of beschimpen van die religie.¹³ Deze opvatting heeft te maken met de vrijheid van meningsuiting, welke volgens vaste jurisprudentie van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) betekent dat tevens dat bescherming wordt geboden aan ideeën die 'schokken, kwesten of verontrusten'.¹⁴

De vrijheid van meningsuiting betekent dus dat men tegen een stootje moet kunnen als het gaat om religieuze gevoelens. Maar hoever mag men daarin gaan? Wanneer is sprake van belediging of beschimping van een religie?

3 Grenzen aan de vrijheid van meningsuiting

De vrijheid van meningsuiting is niet absoluut, ook al werd dat in het vervolg van de Deense spotprentencrisis herhaaldelijk beweerd. Er zijn grenzen. Volgens artikel 10 lid 2 van het

ten hoogste een jaar of geldboete van de derde categorie.' Art. 137d lid 1 WvSr: Hij die in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding aanzet tot haat tegen of discriminatie van mensen of gewelddadig optreden tegen persoon of goed van mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging, hun geslacht, hun hetero- of homoseksuele gerichtheid of hun lichamelijke, psychische of verstandelijke handicap, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de derde categorie.

8 HR 18 oktober 1988, NJ 1989, 476.

9 Hof Arnhem 9 februari 1988, NJCM 14-3, 1989 (COC/echtpaar Goeree).

10 Pres. Rb. 's-Gravenhage, 15 maart 2005, KG 05/123 (Moslimorganisaties/Hirsi Ali).

11 Hof Amsterdam 10 december 1987, NJCM 14-3, 1989 (COC/Kardinaal Simonis).

12 Zie voor een vertaling van delen van deze uitspraak: Berger and Dupret, 'Jurisprudence Abu Zeid. Extraits des arrêts du Tribunal d'Instance de Giza, de la Cour de l'Appel du Caire (traduis vers le français) et de la Cour de Cassation (traduit vers l'anglais)', in: *Droits d'Egypte: Histoire et Sociologie, Egypte Monde Arabe* Nr 44, Cairo: Centre d'Etudes et de Documentation Economique et Juridique (CEDEJ), Cairo, 1999.

13 Annotator G.E. Mulder onder HR 18 oktober 1989, NJ 1989, 476 (Goeree). Evenzo Janssens 1998 (*supra* noot 3), p. 397.

14 EHRM 7 december 1976, *Handyside t. Verenigd Koninkrijk*, Series A no. 24, par. 49.

Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens brengt de vrijheid van meningsuiting namelijk 'plichten en verantwoordelijkheden' met zich, en kan zij onderworpen worden aan 'bepaalde formaliteiten, voorwaarden, beperkingen of sancties, (...) die in een democratische samenleving noodzakelijk zijn in het belang van (...) het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden, de bescherming van de goede naam of de rechten van anderen (...).'

Men zou op grond van dit artikel kunnen betogen dat, in het huidige klimaat van gespannen verhoudingen tussen islamitische en niet-islamitische bevolkingsgroepen, de democratische samenleving eist dat er terughoudend wordt omgegaan met de vrijheid van meningsuiting als daarmee religieuze gevoelens van andere worden gekrenkt. Hier tegenover staat echter de ontwikkeling in de uitleg van artikel 10 EVRM, namelijk dat de vrijheid van meningsuiting niet alleen betekenis heeft voor het individu, maar ook dienstbaar en belangrijk is voor de democratische samenleving als zodanig. Bijdragen aan de maatschappelijke discussie krijgen in de jurisprudentie van het EHRM in beginsel dan ook een grotere bescherming dan andersoortige uitlatingen.¹⁵

Enerzijds kunnen op grond van belangen van een democratische samenleving dus beperkingen worden opgelegd aan de vrijheid van meningsuiting, maar anderzijds blijkt deze vrijheid ruimer geïnterpreteerd te worden als de democratische samenleving daarmee is gediend in de vorm van het maatschappelijk debat. Dit laatste ziet men ook terug in de Nederlandse jurisprudentie inzake de vrijheden van religie en meningsuiting.

4 Religie als bron, of als doelwit van belediging

In de spotprenten-affaire zijn religie en de aanhangers van de religie het *doelwit* van de belediging, of dat wordt althans zo ervaren. Dat moet echter nadrukkelijk onderscheiden worden van religie als *bron* van beledigingen. De Nederlandse jurisprudentie heeft vooral betrekking op dat laatste, en in het bijzonder op belediging van homoseksuelen, met als meest spraakmakende voorbeelden de zaken tegen het echtpaar Goeree,¹⁶ kardinaal Simonis,¹⁷ imam El-Moumni,¹⁸ en RPF-kamerlid van Dijke.¹⁹

Overigens is het natuurlijk ook voorstelbaar dat religie zowel bron als doelwit is van de belediging, doordat op basis van de ene religie beledigende uitspraken worden gedaan over een andere religie of geloofsgemeenschap. Het is opvallend dat daar nauwelijks rechtspraak over is gevoerd. Een enkele uitzondering is (opnieuw) het echtpaar Goeree dat op basis van hun Bijbelexegese stelden dat de joden de holocaust aan zichzelf te danken hadden.²⁰

15 Zie voor verwijzingen naar literatuur en jurisprudentie: A.J. Nieuwenhuis, 'Godsdienstvrijheid en bijdragen aan het maatschappelijk debat', *NJCM-Bulletin* 2004, p. 155.

16 Hof Arnhem 9 februari 1988, *NJCM-bulletin* 1989, p. 305.

17 Hof Amsterdam 10 december 1987, *NJCM-bulletin* 1989, p. 305.

18 Hof 's Gravenhage 18 november 2002, *LJN* AF0667

19 HR 9 januari 2001, *NJ* 2001, 203.

20 HR 18 oktober 1988, *NJ* 1989, 476.

Ofschoon de spotprenten niet zijn getekend vanuit een religieuze motivering, is het toch nuttig die invalshoek mee te nemen in deze bespreking.²¹ Als namelijk sprake is van religieuze motivering van de belediging, ligt de zaak enigszins anders. Want de religieuze teksten waar men zich dan op beroept mogen op zichzelf aanstootgevend en beledigend zijn, het verbieden van religieuze teksten is niet mogelijk want dat zou in strijd zijn met de vrijheid van religie. In de jurisprudentie vindt men dat terug met de volgende formule: de teksten en uitspraken zijn op zichzelf wellicht beledigend, maar het beledigende karakter 'ontvalt' daaraan doordat de uitlatingen religieus geïnspireerd zijn.

Of er sprake is van belediging heeft dus niet te maken met de teksten zelf, maar met *de wijze waarop* die religieuze teksten worden aangehaald. Er is volgens de rechtspraak sprake van belediging als deze teksten op een 'nodeloos grievende' wijze worden aangehaald. In het geval van Simonis, bijvoorbeeld, vertolkte de kardinaal in een radio-uitzending het kerkelijk standpunt over homoseksualiteit door daar onder meer over te spreken in termen als 'afwijking' en 'een kwaad'. Volgens het Hof waren deze formuleringen niet nodeloos grievend, maar waren de bewoordingen wel 'wat ongelukkig gekozen'.²² In de zaken tegen El Moumni en Van Dijke kwam de rechtbank tot soortgelijke uitspraken. In de zaak tegen het echtpaar Goeree werd echter de uitspraak dat homoseksuelen AIDS als doodstraf hadden verdiend aangemerkt als nodeloos grievend, en derhalve beledigend.²³

Wat nu wanneer, zoals het geval is in de spotprentenaffaire, de (vermeende) belediging van een religie of geloofsgemeenschap niet geïnspireerd is door religie, maar door andere factoren? Er vanuit gaande dat de spotprenten op zichzelf beledigend zijn, kan het beledigende karakter daaraan ontvallen als er sprake is van artistieke expressie of een bijdrage aan het maatschappelijk debat. De Nederlandse jurisprudentie kent slecht weinig uitspraken die betrekking hebben op belediging van religie of geloofsgemeenschap om andere motieven dat religieuze, maar die enkele uitspraken zijn wel spraakmakend.

21 Zie voor een uitgebreide bespreking van dit onderwerp: Nieuwenhuis, 2004 (*supra* noot 15).

22 Het ging onder andere om de volgende uitlatingen:

'Terwijl wij vanuit christelijk standpunt en vanuit een christelijke visie op de scheppingswerkelijkheid zeggen: nee, homoseksueel zijn is toch op de een of andere manier een afwijking. En als ik het woord afwijking noem, dan kan ik mij voorstellen van deze mensen, dat zij onmiddellijk steigeren: u noemt dat een afwijking? Het is heel gewoon. Nu, daar ligt het grote probleem.'

'Het kwaad ligt met de duivel in zo verre in connectie, dat wij geloven dat het kwaad in de wereld, in ons eigen leven uiteindelijk door de duivel veroorzaakt wordt. Homofilie kan makkelijk aanleiding zijn tot homoseksuele daden, en die zijn, objectief gezien, niet juist. En dat is op zich, objectief, een kwaad.'

'Als cultuur kan het de samenleving bedreigen. Dat is namelijk een gegeven uit de ontwikkelingspsychologie.'

23 Het ging onder andere om de volgende passages:

'Nu homoseksualiteit gelegaliseerd wordt doet de nieuwe dood zijn intrede. Naast het schitterende resultaat dat bekroond is met een lintje, ligt dit afschuwelijke resultaat dat bekroond wordt met de dood. Het is het resultaat van de zonde: AIDS!'

'Een gevolg van homoseksualiteit is AIDS, dat onherroepelijk de dood voortbrengt.'

'Iemand die homoseksualiteit bedrijft laadt net als een moordenaar bloedschuld op zich. Hij verdient de doodstraf.'

5 De grenzen van het debat: Hirsi Ali

In 2005 werd de parlementariër Hirsi Ali in kort geding gedagvaard door een aantal islamitische organisaties en individuele personen vanwege haar uitspraken over de islam als een 'achterlijke' godsdienst en over de profeet Mohammed als 'pervers' en een 'pedofiel.' De president van de rechtbank hanteerde als uitgangspunt dat het maatschappelijk debat van belang is voor een democratische samenleving, maar stelt wel kritische kanttekeningen bij de wijze waarop Hirsi Ali daarmee is omgegaan:²⁴ '(Hirsi Ali) kiest in kader van haar strijd tegen vrouwen onderdrukking en mishandeling bewust voor een methode die prikkelt en aanzet tot een debat over hervorming van de islam.' Een zeker mate van overdrijving is daarbij 'niet zonder meer ongeoorloofd,' maar 'Hirsi Ali dient 'bij de woordkeuze een zekere mate van prudentie in acht te nemen en de eisen van proportionaliteit en subsidiariteit niet uit het oog te verliezen.'²⁵

Dat laatste is van belang: met name de aanduidingen 'pedofiel' en 'pervers' voor de profeet worden kwetsend geacht voor de eisers. Maar, zo stelt de president, Hirsi Ali heeft deze woorden slechts een enkele maal gebruikt en is daardoor 'in het kader van de haar toegestane overdrijving binnen de grenzen van het toelaatbare gebleven. Het is echter de vraag of een veelvuldig gebruik van deze of soortgelijke woorden nog wel zal vallen binnen de grenzen van de proportionaliteit en subsidiariteit.'²⁶

Deze overwegingen raken het hart van 'het debat' in Nederland over moslims en de islam. Van islamitische zijde hoort men vaak de klacht dat zij sinds enkele jaren gebukt gaan onder een barrage van harde, ongenueerde, en beledigende uitspraken over henzelf en hun religie. Het verbale jachtseizoen op alles wat islamitisch is lijkt geopend. De critici zoals Hirsi Ali verdedigen zich echter met het standpunt dat het in het belang van Nederland is dat de problematiek van moslims op tafel komt, hoe onaangenaam ook, waarbij zij zich rechtvaardigen met de vrijheid van meningsuiting.

In dit debat over islam zijn de afgelopen jaren verregaande uitspraken gedaan, ook door columnisten en politici. Men kan zich afvragen in hoeverre sprake is geweest van belediging, maar hierover bestaat echter geen rechtspraak: moslims of islamitische organisaties hebben geen zaken aanhangig gemaakt, en het Openbaar Ministerie is zeer terughoudend in het vervolgen wegens belediging.

De uitspraken van politici zijn wel aangevoerd in een strafzaak voor de rechtbank Den Bosch om een verdachte vrij te pleiten van belediging van moslims.²⁷ Het betrof een jongeman die een poster van A3 formaat voor zijn raam had gehangen met de tekst: 'Stop het gezwel dat islam heet. Theo is voor ons gestorven, wie wordt nu de volgende? Kom in verzet NU. Nationale alliantie, wij buigen niet voor Allah. Wordt lid!' (gevolgd door postadres en website van de Nationale alliantie). Het argument van de advocaat dat uitspraken van politici vergelijkbaar waren met de zinsnede 'stop het gezwel dat islam heet', werd echter afgewezen door rechtbank, die de jongen veroordeelde wegens het beledigen van moslims (art. 137c WvSr).

24 Pres. Rb. 's-Gravenhage 15 maart 2005, KG 05/123.

25 *Idem*, r.o. 4.9.

26 *Idem*, r.o. 4.10.

27 Rechtbank 's-Hertogenbosch 19 juli 2005, LJN AT9494.

6 Satire: Hermans, Van Gogh, en de Internetcolumnist

Afgezien van de argumenten 'vrijheid van meningsuiting' en 'maatschappelijk debat' zouden veel uitspraken over de islam gerechtvaardigd kunnen worden met het recht op artistieke expressie, en met name die van de satire. Ook hier geldt echter weer dat dit recht niet misbruikt mag worden om te beledigen.²⁸ Maar aangenomen mag worden dat men zich veel moet laten welgevallen nu met name in Nederland een cultuur van humor bestaat die soms hard en grof kan zijn.²⁹ Het Openbaar Ministerie maakt bij dergelijke beledigingen vooral gebruik van artikelen 137c-d Strafrecht, die belediging van bevolkingsgroepen wegens onder meer ras, geslacht en religie strafbaar stelt.

De eerste literaire tekst die op basis van dit artikel in een rechtszaak werd onderzocht, was W.F. Hermans' roman *Ik heb altijd gelijk* uit 1951. Hermans werd de belediging van de katholieke bevolkingsgroep te laste gelegd.³⁰ De zaak spitste zich echter niet zozeer toe op het beledigende karakter van de uitspraken – die werden ook niet bestreden – maar op de vraag of de auteur verantwoordelijk is voor zinnen die hij zijn romanfiguur in de mond legt.

Geruchtmakend was de zaak tegen Theo van Gogh vanwege uitspraken in een essay gericht tegen de (joodse) schrijver Leon de Winter.³¹ Het leidde in de periode van 1984 tot 1993 tot een groot aantal rechtszaken, mede vanwege een herpublicatie van het essay, en eindigde tot tweemaal toe bij de Hoge Raad, waarbij de Raad de tweede keer niet tot een inhoudelijk oordeel kwam omdat het Openbaar Ministerie wegens vormfouten niet-ontvankelijk werd verklaard. Van Gogh had zich verdedigd met het argument dat hij Leon de Winter wilde hekelen vanwege diens – aldus Van Gogh –exploitatie van de holocaust voor eigen gewin. Opvallend was dat de Hoge Raad in de eerste uitspraak kwam tot vaststelling van het beledigende karakter, maar dat het Hof in de tweede serie rechtszaken kwam tot een vrijspraak. In de eerste serie volgde de Hoge Raad het oordeel van het Hof dat Van Gogh 'mogelijkerwijze met de hier geciteerde uitlating een redelijk belang nastreefde, doch dat dit aan de bedoelde passages niet het grievend karakter ontnam en dat die passages voor de strekking van het gehele artikel allerminst

28 HR 9 oktober 2001, *NJ* 2002/76.

29 Te ver gingen echter de rappers die in hun 'Hirsi Ali-diss' de parlementariër bedreigden met teksten als 'Ik sla je op je bek, breek je nek', 'Ben bezig met het voorbereiden van een liquidatie bomba actie tegen Hirsi Ali' en 'Kankerhuis neger steek je met een spies'. De rappers werden in januari 2005 veroordeeld tot een boete en taakstraf, echter niet vanwege belediging, maar bedreiging van een lid van de Staten-Generaal.

30 Het betrof de volgende passage: 'De katholieken! Dat is het meest schunnige, belazerde, onderkruiperige, besodemieterde deel van ons volk! Maar die naaien er op los! Die planten zich voort! Als konijnen, ratten, vlooiën, luizen. Die emigreren niet! Die blijven wel zitten in Brabant en Limburg met puisten op hun wangen en rotte kiezen van het ouwels vreten!'

31 De uitspraken waren de volgende:

'Sinds ik mijn liefdesconsulent Jurrien Rood vroeg om commentaar in te spreken bij een animatiefilmje over twee copulerende gele sterren in een gaskamer, heb ik weinig meer mogen vernemen over deze brandende kwestie';

'Wat ruikt het hier naar caramel. Vandaag verbranden ze alleen de suikerzieke joden';

'Moet je horen Jezus, wat dacht je van een vrolijke familiefilm over een klein meisje dat de hele oorlog door de Gestapo belt: -- Kom me halen! Kom me halen! m'n dagboek is klaar! ...en ze komen niet!!!'.

onmisbaar waren.³² Het betreft hier derhalve de eisen van proportionaliteit en subsidiariteit, die later ook in de zaak tegen Hirsi Ali werden gebruikt als referentiepunten.

In de tweede serie – die betrekking had op dezelfde teksten – kwam het Hof echter tot een vrijspraak, omdat er wel voldaan zou zijn aan de eisen van proportionaliteit en subsidiariteit. Immers, zo stelde het Hof, omdat Leon de Winter zelf nadrukkelijk zijn joodse identiteit alsmede de verschrikkingen van de holocaust heeft opgevoerd om belangstelling te wekken voor een boek waarvan hij mede-auteur was, was volgens het Hof ‘niet onmiskenbaar dat de (...) uitlating geheel overbodig of onnodig grievend is.’³³ Aangezien deze uitspraak wegens procedurele fouten niet door de Hoge Raad getoetst kon worden, en zij afwijkt van de jurisprudentie zoals deze tot nu toe geldt, dient zij met terughoudendheid bekeken te worden.³⁴

Hoe men ook aankijkt tegen het beledigende karakter van uitlatingen, inmiddels is wel duidelijk dat de omstandigheden bepalend zijn. Dat bleek recentelijk ook weer in de zaak tegen een columnist die satirisch bedoelde stukjes op internet publiceerde onder het pseudoniem ‘Andries Knevel’. De politierechter was zeer nauwgezet in de ontleding van de columns, gebruikmakend van de geldende jurisprudentie.³⁵ Zinsneden in een column over homoseksuelen³⁶ waren volgens de rechter op zichzelf beledigend, en het beledigende karakter kon voorts niet gerechtvaardigd worden met een beroep op satire omdat onvoldoende duidelijk was dat daar sprake van was, noch door het aan te merken als een bijdrage aan het maatschappelijk debat. Uitlatingen over joden werden voor een deel als niet beledigend aangemerkt omdat zij voorkwamen in een column die refereerde aan de film ‘The Passion of Christ’ waar volgens de rechter ten tijde van schrijven van die column veel discussie over was, zodat sprake zou zijn van deelname aan een maatschappelijk debat.³⁷ Binnen dat debat overschreden enkele uitspraken over joden volgens de rechter echter de grenzen van het toelaatbare, en zij werden als beledigend aangemerkt.³⁸

Satire heeft dus wel degelijk zijn grenzen, en de rechter heeft een aantal keren die streep getrokken. Het gaat in de rechtspraak tot nu toe echter alleen om geschreven tekst. Tegen cabaretiers, schilders, zangers en karikaturisten zijn nimmer zaken aanhangig gemaakt voor zover het belediging van religie of religieuze gevoelens betreft. Toch had de jonge Marokkaan met zijn vergelijking tussen belediging van de profeet en majesteitsschennis wel een punt. In 1969 had namelijk iemand een spotprent getekend van een op koningin Juliana lijkende vrouw van lichte zeden die voor een raam zat met een prijskaartje van vijf miljoen gulden. Bij de rechtszaak verklaarde de tekenaar te willen protesteren tegen de kosten van de monarchie. Zijn satire werd echter niet op prijs gesteld en hij werd veroordeeld tot 200 gulden wegens majesteitsschennis, een verzwaarde vorm van gewone belediging. Rond dezelfde tijd kreeg iemand die in een studentenblad prinses Beatrix als Playboy-model had weergegeven, drie

32 HR 11 december 1990, NJ 1991/313.

33 Hof Amsterdam, zie HR 11 januari 1994, DD 94.190.

34 Aldus Janssens 1998 (*supra* noot 3), p. 13.

35 Rechtbank Amsterdam 25 januari 2006, LJN AV2201.

36 Het betrof de volgende zinsneden: ‘homo’s (hoeven) niet meer onherroepelijk ter dood gebracht worden, indien zij op onreine wijze bij elkaar liggen, maar het mag wel’ en ‘[d]aarom is de doodstraf voor een homofiel in mijn ogen nog een te milde straf.’

37 Het betrof de zinsnede: ‘Weer zo’n groepje daglichtschuwende wetteloze joden, denk ik dan dikwijls.’

38 Het betrof de zinsnede: ‘Ja, ook vandaag gedragen de joden zich dus als beesten, vrienden.’

weken cel. Het is de vraag of meer dan vijftientig jaar later vervolging zou hebben plaatsgevonden voor dezelfde vergrijpen, maar het is niet onwaarschijnlijk dat zulks inderdaad het geval zou zijn. En dan is de vraag van de jonge Marokkaan zeer opportuun: waarom wel onze majesteit, maar niet onze profeet?

7 Juridische wegen naar Rome

Niettemin is het op grond van de recente jurisprudentie zeer twijfelachtig of de zaak van de spotprenten kans van slagen heeft voor de Nederlandse rechter. Dat de spotprenten als zodanig beledigend zijn zou aannemelijk geacht kunnen worden nu de tekenaars wisten dat zij zich bezig hielden met een onderwerp (het afbeelden van de profeet, en dan ook nog op een spottende wijze) dat bij gelovige moslims op zijn zachtst gezegd nogal gevoelig ligt. Maar zowel het recht van meningsuiting ten behoeve van het maatschappelijk debat (met als toonaangevende onderwerpen: integratie van moslims, islamitisch terrorisme, radicalisering van moslimjongeren) als het recht op artistieke expressie (in dit geval satire) zullen zeer waarschijnlijk het beledigende karakter aan deze prenten doen ontvallen. Immers, de wereld wordt al enkele jaren in de greep gehouden van moslims die in de naam van de islam aanslagen plegen, en de profeet speelt voor hen daarin een belangrijke rol. Het is een van de belangrijkste onderwerpen in het hedendaagse debat, en satire is dan één van de wijzen waarop een samenleving daarmee omgaat. De spotprenten zijn misschien grievend, maar niet nodeloos grievend.

Deze uitkomst geldt voor zowel het civiele recht als het strafrecht. Ofschoon het juridisch verschillende wegen zijn, spelen soortgelijke overwegingen daarin een rol. In de civiele procedure wordt de belediging geformuleerd in de vorm van een onrechtmatige daad, en wel 'een doen of nalaten in strijd met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt.' Dit was de weg die is bewandeld in de zaken tegen kardinaal Simonis, het echtpaar Goeree en Hirsi Ali. Centraal daarin stond de vraag of sprake was van 'nodeloos grievende' woorden of, in de woorden van de rechtbank inzake Hirsi Ali, een woordgebruik dat niet 'binnen de grenzen van het toelaatbare' blijft.

Het strafrecht kent diverse beledigingsdelicten, waarvan hier vooral de 'gewone' belediging (art. 266) en de smalende godslastering (art. 147) relevant zijn. Beide zijn klachtdelicten. Dat betekent dat er sprake is van een dubbele filter: het Openbaar Ministerie komt slechts in actie na een klacht, en zelfs dan kan het besluiten om niet tot vervolging over te gaan. Na de uitspraken van Hirsi Ali over de 'achterlijkheid' van de islam en de 'perversiteit' van de profeet, bijvoorbeeld, waren dertien aangiftes gedaan en circa 600 klachten binnengekomen bij het Openbaar Ministerie, dat echter afzag van vervolging. Enkele organisaties zagen zich daarom gedwongen de civiele weg te kiezen en hebben Hirsi Ali gedaagd in het kort geding dat hiervoor is besproken.

Het mag bekend verondersteld worden dat het Openbaar Ministerie zeer terughoudend is om vervolging in te stellen op basis van belediging. De geringe hoeveelheid jurisprudentie op dit terrein is daar een tekenend voorbeeld van (waarbij echter opgemerkt moet worden dat de zwaarte van de vervolgte beledigingen dusdanig verschilt dat niet geheel duidelijk is of, en welk beleid het Openbaar Ministerie in deze volgt). De behoedzaamheid ten aanzien van dit delict is trouwens niet iets van de laatste tijd. Strafbaarstelling van belediging is al

vanaf het begin van de 19e eeuw omstreden geweest, en leidde bij iedere wijziging van het Wetboek van Strafrecht weer tot nieuwe discussies.³⁹

8 Openbare orde

De enige weg die wellicht uitkomst zou kunnen bieden in de spotprenten-affaire is die van het strafrecht, en wel de opzettelijke belediging en het aanzetten tot haat, beiden gericht tegen bevolkingsgroepen wegens hun godsdienst of ras of seksuele geaardheid (artt. 137c-d WvSr).⁴⁰ In de huidige context is het veelzeggend dat deze artikelen oorspronkelijk in 1934 waren ingevoerd om beledigingen 'tegen onze Israelitische medeburgers' die in die tijd volgens de regering 'een soort epidemisch karakter' had gekregen.⁴¹ De beschermingsfunctie geldt nog steeds, zoals blijkt uit de recente opmerkingen dat deze bijzondere vorm van belediging een gevaar vormt voor 'het in standhouden van een sfeer van tolerantie en van respect voor de fundamentele rechten van de burger', en dat door deze vormen van belediging 'onrust in de maatschappij gezaaid (kan) worden' waarbij het aan de overheid is om 'het ontstaan van een storm te voorkomen.'⁴²

De reden van een mogelijke slagingskans is gelegen in het feit dat beide delicten misdrijven zijn tegen de openbare orde, en dat schept een ruimer beoordelingskader. In de spotprenten-affaire zou men kunnen betogen dat al enkele jaren sociale onrust heerst tussen bevolkingsgroepen vanwege de islam, en de wijze waarop het maatschappelijk debat hierover wordt gevoerd draagt daar zeker aan bij (aldus ook de AIVD⁴³). De moslimgemeenschap neemt in deze vooralsnog een zwakke positie in, en enige bescherming van overheidswege zou daarom geboden zijn. Niet de gevoelens van de betrokken personen, maar de openbare orde zou gebaat zijn bij het indammen van uitingen zoals de spotprenten. Aldus zou de argumentatie ongeveer kunnen luiden.

Hoe noodzakelijk men een dergelijke interventie van overheidswege ook zou achten, het zou onbevredigend zijn als het Openbaar Ministerie moet ingrijpen om een debat, dat zich zonder meer kenmerkt door hardheid en grofheid, weer op de rails van fatsoen te krijgen. Een maatschappelijk debat mag geacht worden enige vorm van zelfregulerend vermogen te hebben zonder dat een overheid tussenbeide komt. Niettemin is het bijzonder zorgelijk dat deze zelfregulering lijkt uit te blijven. 'Ik zeg wat ik denk en ik denk wat ik zeg' is de vlag waaronder men zonder schroom met modder naar elkaar smijt. Er is sprake van een tendens waarbij men de grenzen van het toelaatbare lijkt op te zoeken. Om te zien hoe die grenzen regelmatig ruimschoots worden overschreden, hoeft men slechts een blik te werpen op wat

39 Zie: Janssens 1998 (*supra* noot 4), pp.2-5.

40 Zie *supra* noot 7 voor de tekst van de artikelen.

41 Janssens 1998 (*supra* noot 4), p. 65.

42 Citaten van, respectievelijk, Van Bemmelen/Van Veen en A.Mulder, vermeld in Janssens 1998 (*supra* noot 4), p. 8-9.

43 In de notitie 'Achtergronden van Jihadrecruten in Nederland' van 10 maart 2004 schrijft Minister Remkes dat 'een groeiend aantal moslims zich door opiniemakers en opinieleiders in het maatschappelijk verkeer onheus bejegend voelt. (...) De groep van de zich onheus bejegende jongeren vormt een voorname vijver van radicalisering en eventueel rekrutering van ontvankelijke personen.'

er over het scherm gaat bij de discussiefora op chatsites. Het beledigende karakter is vaak zó apert en evident – en niet alleen gericht tegen moslims, overigens –, dat men inderdaad de verbazing en frustratie begrijpt dat er niet wordt ingegrepen. Met als gevolg dat iemand als Mohammed B. meende dat hij zelf het recht in eigen hand moest nemen.

Is een dergelijke verbale escalatie reden voor het Openbaar Ministerie om in te grijpen? Op het eerste gezicht zou men zeggen van wel, gezien de huidige sociale spanningen in Nederland, waarbij moslims zich continu beledigd voelen door allerlei uitspraken die niet worden gecorrigeerd, en niet-moslims steeds minder durven te zeggen, omdat ze anders te maken kunnen krijgen met bedreigingen of erger. Als men voorts kijkt welke racistische uitspraken in de jaren tachtig door het Openbaar Ministerie én de rechter werden aangemerkt als beledigend, zou men daar zeker een zaak op kunnen bouwen.

Maar grote terughoudendheid is gepast, want in een samenleving waarvan de vrijheid van meningsuiting nog steeds een van de belangrijkste pijlers vormt, past geen censuur van overheidswege. Hoezeer men ook kan verlangen naar fatsoenlijke omgangsvormen, het is niet aan een overheid om die af te dwingen. En dat geldt met name in het geval van satire, want daar hebben we hier mee te maken.

Een nog belangrijkere overweging voor terughoudendheid is dat het hier gaat om religie. Immers, als men religieuze gevoelens gaat beschermen moet voorkomen worden dat de overheid gaat vaststellen wat die religie is. Dat zou in het uiterste geval immers kunnen leiden tot een situatie als de eerder genoemde zaak tegen Nasr Abu Zeid waarin de Egyptische Hoge Raad de opvattingen van Abu Zeid naast de islamitische leerstukken legde en daaruit conclusies trok. Dat is in de Nederlandse rechtspraak niet mogelijk: weliswaar worden bepaalde religieuze leerstukken regelmatig door de rechter bestempeld als op zichzelf beledigend, maar tegelijkertijd doet de vrijheid van religie daar het beledigende karakter aan ontvallen. Van belediging is slechts sprake als deze leerstukken en passages op beschimpende of smalende wijze worden gebezigd. Het gaat dan niet om de religieuze leerstukken, maar om de wijze waarop zij worden gebruikt. Daarom is de suggestie om profeetschennis gelijk te stellen aan majesteitschennis ook niet aanvaardbaar: majesteitsschennis past in een monarchie, maar profeet- (of religie-) schennis in een theocratie. En dat is Nederland niet.

9 De regels van fatsoen

Juridische wegen om spotprenten als die in Denemarken met succes een halt toe te roepen lijken in Nederland niet voorhanden te zijn, tenzij het Openbaar Ministerie van mening zou zijn dat het belang van de openbare orde dat eist. Het terugkerend *leitmotiv* in de Nederlandse rechtspraak is echter dat men tegen een stootje moet kunnen als het om beledigingen gaat. Voor religie of religieuze gevoelens worden in dat opzicht geen uitzonderingen gemaakt. Voor zover het Openbaar Ministerie zou willen – en succesvol kunnen – ingrijpen in de wijze waarop het debat over islam en moslims wordt gevoerd, zou dat vooral betrekking moeten hebben op de bedreigingen die in toenemende mate met beledigingen gepaard gaan.

Dit zal onbevredigend zijn voor veel moslims in Nederland die zich juist in hun islamitische identiteit herhaaldelijk geschoffeerd en onder druk gezet voelen. Overigens neemt deze gevoeligheid soms vormen aan die zwemen naar een slachtoffercomplex. Daarom is het goed geweest

RELIGIEUZE GRENZEN AAN DE VRIJHEID VAN MENINGSUITING

dat er een kort geding is aangespannen tegen Hirsi Ali. Enerzijds werden de grieven van de moslims eindelijk eens duidelijk gemaakt, anderzijds werden grenzen gesteld aan de wijze waarop het debat gevoerd kan worden.

Tegelijkertijd mogen degenen die zich beroepen op de vrijheid van meningsuiting zich niet steeds verschuilen achter: 'Ga maar naar de rechter als mijn uitspraken je niet bevallen.' Dat riekt naar een vrijbrief om alles te mogen zeggen totdat rechter daar een halt aan toeroept. Het is een houding die al te makkelijk is – laat de rechter het maar oplossen – maar ook laf: men hoeft zichzelf dan niet meer af te vragen wat nu de grenzen van fatsoen zijn.